

"יתמות יזומה" – הפקת זרע מנפטר ושימוש בו בכדי להוליד עוברו בן (1)

ההלכה מתמודדת במאה האחרונה עם שאלות מורכבות שהן תוצאה של ההתפתחות האדירה ברפואה ובטכנולוגיה. תחום הפוריות אינו יוצא דופן בהקשר זה ואף בולט במגוון הדיונים ההלכתיים שהוא מציף. באחת השאלות האלה נעסוק בשני המאמרים הקרובים.

ככל שהתפתחה היכולת להפרות אישה מזרע שלא בדרך של קיום יחסי אישות, נוצרו אפשרויות נוספות להפריה שבעבר לא היו עולות על הדעת. אחת האפשרויות היא הפריה מזרע של גבר שאינו עוד בין החיים. זאת, בשתי דרכים מרכזיות:

1. הפריה בזרע שהפקיד הגבר מיוזמתו קודם מותו. הדבר נפוץ במיוחד במקרה של גבר חולה סרטן, שנוקט בצעד זה לפני שהוא מתחיל בטיפולים במחלתו, מחשש שאיכות זרעו תיפגע, ובמטרה להשתמש במנת הזרע לאחר שיתרפא (או לאחר שימצא בת זוג). למרבה הצער חלק מחולים אלו נפטרים. חלק מהם משאירים צוואה באשר לרצונם בנוגע לשימוש בזרעם. חלק מהם אינם עושים זאת, ובנות זוגם או הוריהם לעיתים מעוניינים לעשות שימוש בזרע זה בכדי "להקים זרע" לנפטר.

2. הפקת זרע מגופו של מת. גם בהקשר זה יתכן שהמת הותיר צוואה, או שלא. בכדי להפיק זרע ממת, יש צורך בניתוח הכולל את ההפרדה של האשך והוצאה של הזרע. אפשרות אחרת קיימת במידה שהנפטר מוסיף להיות מונשם עד 12 שעות מפטירתו, והוא מקבל שוק חשמלי שגורם לפליטה עצמאית של הזרע.

בעשרות השנים האחרונות נכתבו מאמרים רבים בנושא. גם בעולם המשפט והאתיקה עסקו רבות בנושא, והדעות לגביו חלוקות. בשלשת המאמרים הקרובים נעסוק בהרחבה בסוגיא זו בעז"ה.

מאמר זה יתמקד באיסור ניוול המת והשלכתו על הפקת זרע מן המת בשתי הדרכים שתוארו.

המאמר הבא יעסוק בשאלת ביטול מצוות הקבורה, ובאיסור ההנאה מן המת המתעוררת בשימוש בזרע זה.

המאמר השלישי יעסוק בשאלות כלליות יותר כמו יחס הולד לאביו, מנגנון קבלת ההחלטות, ועוד.

השאלות ההלכתיות העוסקות בהפקת הזרע רלוונטיות רק להפקת זרע מן המת.¹ שתי הלכות יסודיות קשורות בנידון זה: האם הפקת זרע נחשבת ניוול המת, והאם יש בכך משום ביטול מצות הקבורה.

אסור מן התורה לנוול את המת. אמנם מצינו בפוסקים מספר דיונים באשר לגבולות איסור זה. בבנין ציון (סי' קע"א) הביא מדברי מהר"ם שיק, שהוכיח ממה שמצינו בערכין (ז', א) שמותר לנתח אישה שמתה כדי להוציא את העובר שבמעיה, שאיסור ניוול המת נדחה בכדי להציל את העובר. הבנין ציון כותב כמה טעמים לדחות ראיה זו, ואחד מהם הוא שלמעשה מדובר בניתוח קיסרי המתבצע גם באישה חיה, ולכן אין בכך ניוול המת:

"ניוול המת לא יקרא רק מה שמשקץ ומתעב המת בעיני רואיו, אבל להוציא העובר על ידי חתיכת בטנה מאן לימא לן דזה ניוול יקרא, אחרי שידוע שעל פי דרכי הרפואה גם בחיה לפעמים נעשה כן".

לפי זה, פשוט שהפקת הזרע באמצעות שוק חשמלי אינה נחשבת כלל ניוול המת, הן מצד שהמת אינו משוקץ ומתעב בעיני רואיו, והן מצד שזוהי פרוצדורה מקובלת בחיים. אך לגבי ניתוח כריתת האשכים, פשוט שאינו בכלל היתר זה והדבר אסור מבחינה זו.

עוד מצינו כעין דברי הבנין ציון בתשובתו המפורסמת של האגרות משה (יו"ד חלק ב קנ"א) שכתב להתיר לבצע ביופסיה במת לשם מחקר רפואי על מחלתו:

"אבל נראה לע"ד, דאם לא יחתכו האברים ולא יפתחו צוארו ובטנו, רק רוצים לתחוב נידעל (מחט) להוציא ממנו איזה לחלוחית להודע מזה איזו דברים הנוגעים להמחלה, שזה אין להחשיב לניוול שהרי דבר כזה מצוי טובא בזמננו שעושים כן גם לחיים ויש להתיר בפשיטות, וכן להוציא מעט דם לבדוק וכדומה ע"י נידעל אינו ניוול ויש להתיר. ואף שלא מצאתי זה בפירוש נראה זה לע"ד ברור. ולכן מה ששמעת שאפשר לראות ע"י נידעל בעלעקטערי כשיתחבו בגופו של המת כל חולי שבו, מה שצריך לרופאים לידע, אם אמת הדבר נראה שאין לאסור זה, משום שאין בזה שום ניוול".

¹ מהם התנאים שבהם ניתן לשקול היתר לכתחילה לגבר להוציא זרע לשם הפקדתו להפריה מאוחרת (שלו ושל בת זוגתו)? זהו נידון רחב ולא ניכנס אליו כאן, אלא נתייחס לכך כעובדה מוגמרת.

נראה מדבריו שכל שאין שינוי במראה הגוף – הדבר אינו נחשב כלל לניווול כל עוד מצוי שעושים כך גם לחיים. לא ברור בדבריו מה דינו של הליך שמקובל לבצע בחיים אבל כרוך בחיתוך באיברים. נראה יותר, שמאחר שהדבר בולט, יש בו משום ניוול אף כשמדובר בדבר שמקובל לבצע גם בחיים. לכן, המסקנא צריכה להיות דומה למה שעולה מדברי הבנין ציון.

כאמור, בפשטות הפקת זרע באמצעות ניתוח נחשבת ניוול המת. אך גם לגביה (וכן אם נטען שגם בשוק חשמלי יש ניוול המת), יתכן שיש לחלק בין אופן שבו המנוח ציווה לעשות כן, לבין מקרה שבו לא גילה את דעתו.

הרשב"א (בשו"ת ח"א סימן שס"ט) נשאל, במי שציווה על בניו לקברו בקבורת אבותיו. ביום מותו לא הסתייע להם לקיים את דבריו והם קברו אותו ארעית בקבר אחר. לאחר תקופה קצרה רצו לקיים צוואתו ולהוליכו לקבורת אבותיו. דא עקא, שעדיין לא נרקב בשרו לגמרי וריחו נדף, דבר שמנע את האפשרות להעבירו מקברו. שאלו את הרשב"א האם ניתן לתת סיד על גופו שיעכל במהירות את הבשר, אם יש בזה משום ניוול המת או לא. השיב הרשב"א:

"כל כי האי שעושין לעכל בשרו מהרה כדי לישא אותו למקום שצוה - מותר. שאין כאן משום בזיון. ואין כאן משום צער, שאין בשר המת מרגיש באזמל כל שכן בסיד. והחנוטין קורעין אותן ומוציאין מעיהן, ואין כאן לא משום צער ולא משום בזיון".

הרי שמבואר ברשב"א שמותר לקרוע את המת בכדי לחנוט אותו, אף שאין כל צורך הלכתי בכך, אלא לצורך כבוד. לכאורה, במקרה שכך ציווה הנפטר שרצונו וכבודו, יהיה מותר לעשות אף ניתוח בכדי לקיים את דבריו ולכבדו בכך.

אלא שיש לחלק: הרשב"א עוסק בחניטה, שהיא ענין של **כבוד גוף המת** ואופן קבורתו (אף שאין לה משמעות או מעלה בהלכה כלל). לכן, הפעולות הדרושות לכך אינן נידונות כניווול המת. לעומת זאת כאן אנו עוסקים בכבוד חיצוני גרידא שאינו קשור לגופת המת, ויתכן שאין בכך בכדי להתיר את ניוולה.

אך יתכן שמדברי הנודע ביהודה אפשר להוכיח שלא רק באופן זה מותר לנוול את המת לצורך כבודו.

הנודע ביהודה (תניינא יו"ד סימן ר"י) השיב תשובה מפורסמת לגבי ניוול המת לצורך מחקר רפואי (תשובת האגרות משה הנ"ל עוסקת לא מעט בתשובת הנוב"י הזאת), מטעמי פיקוח נפש של החולים הפוטנציאליים שהמחקר עשוי להועיל לפיתוח רפואות עבורם. אחת הראיות בהן עסק הנודע ביהודה היא מהגמרא בחולין (יא, ב). הגמרא שם עוסקת בחיפוש מקור בתורה לדין

"הלך אחר הרוב". אחת האפשרויות שהגמרא מעלה הוא ללמוד מההורג את הנפש, שנהרג, למרות שישנם מיעוט "טריפות" (בני אדם חולים שאינם מסוגלים לחיות זמן רב, וההורגם פטור), ומנין לנו שההורג לא היה טריפה? בהכרח, שמן התורה ניתן לסמוך על הרוב ולהניח שההורג לא היה טריפה! על כך אומרת הגמרא:

"וכי תימא דבדקינן ליה, הא קא מינוול; וכי תימא משום איבוד נשמה דהאי נינווליה, וניחוש שמא במקום סייף נקב הוה".

(ביאור: שמא תדחה את הראיה ותאמר, שאכן יש לבצע בדיקה פיזית של ההורג בכדי לוודא שלא היה טריפה, ואין להסתמך על הרוב? הרי בכך נעבור על איסור "ניוול המת"! ואם תרצה לומר שבכל זאת מותר לנוולו, בכדי לחשוף את האמת, ולאפשר את הריגת הרוצח, תשובתך, שהבדיקה לא תהיה יעילה בכל מקרה, שכן יתכן שבמקום חדירת הסכין ההורגת כבר היה פצע ההופך את הקרבן ל"טריפה", וכעת, לאחר חדירת הסכין, הוא לא יהיה ניכר; משום כך פשיטא שאין טעם וצורך בבדיקה ובהכרח אנו הורגים את הרוצח רק על סמך הרוב).

לכאורה, מכאן ראיה שמותר לנוול את המת בכדי להציל נפש אחרים. כך להבנת השואל, שההיתר בגמרא לנוולו נבע מהצורך להציל את הרוצח ממוות במקרה שיתברר שהנרצח היה טריפה. אך הנוב"י תמה, שהרי פשוט שההיתר אינו לצורך הצלת הרוצח (לשם כך די בכך שלא נבצע בדיקה והלה יזוכה מחמת הספק), אלא להיפך – בכדי לעשות בו דין במקרה שיתברר שהלה לא היה טריפה, ומבאר כך:

"דאי אמרינן שלעולם לא יהרג הרוצח בלי בדיקת הנהרג, א"כ ניוול זה הוא לכבודו של הנרצח וכל מה שהוא לכבודו אין בו משום ניוול".

מכך נראה, שלא רק בכבוד שעניינו "כבוד גופת המת" אין איסור ניוול, אלא גם בכבוד אחר, כגון עשיית דין עם הרוצח, אין הדבר נחשב כניוול. לפי זה יש יותר מקום לדון שכשם שהריגת הרוצח נחשבת ככבוד למת, כך להבדיל הפקת זרע לצורך הקמת שם למת, שהיא כבוד גדול הרבה יותר, תהיה מותרת ולא תיחשב כניוול המת.

ובאמת, מאחר שאיננו דנים אלא באופן שהנפטר ציווה שכך רצונו וכבודו, ולא באופן סתמי,² יש כאן היבט נוסף בענין כבודו של הנפטר. בהנחה שאנו למדים עד הנה שישוד הדין של ניוול המת הוא מצד כבוד הנפטר (מה שמאפשר את ניוולו לצורך כבודו כאמור), יתכן שהנפטר רשאי

² במאמרים הבאים נבחר שללא רצון מפורש כלל אין זה ברור שהנפטר חפץ בילד זה והוא לו לכבוד, שהרי למרבה הצער לא יוכל לפקח על חינוכו, ומטעמים נוספים.

למחול על כבודו. בהקשר זה מצינו מחלוקת בין שניים מגדולי האחרונים, מהר"ם שיק (יו"ד סימן שמז), והבנין ציון (שם).

בבנין ציון, בתוך דיון בהרחבה בדברי הנודע ביהודה (שעיקרם דיון האם מצב זה נחשב פיקוח נפש), כתב, שבמידה שהאדם מוחל על ניוולו שלאחר מותו, הדבר מותר. על כך מגיב מהר"ם שיק, שכבר כתב החתם סופר (בשו"ת חלק ב סימן שלו) שמחילה אינה מועילה, והביא סמך לזה מדברי הראשונים על הפסוק (דברים כא, כג) לענין חיוב הקבורה, שם נאמר: "כי קללת אלהים תלויו", ופירשו שיש על הגוף אף לאחר המיתה מעט צלם אלוקים, ושלכן אין מחילה מועילה, לפי שלא כבודו נידון כאן אלא כבוד בוראו.

ראיה נוספת לכך מביא מהר"ם שיק ממה שמצינו בסנהדרין (מ"ו ע"ב) נידון אם ציוה אדם שלא יקברוהו האם שומעים לו, ומבואר שם שאם יסוד דין הקבורה אינו מצד כפרה לנפש הנפטר אלא מצד "ביזיון", אין בסמכותו להורות על מניעת הקבורה. וביזיון זה, לפי פירוש רש"י ותוספות, הוא ביזיון לקרובי הנפטר, או לחלק מהמפרשים ביזיון לכל החיים (בכך נדון בהרחבה בשבוע הבא בעז"ה); בדומה לכך יש לטעון שיתכן שגם בניול המת כך היא שורת הדין, שהפגיעה בכבוד איננה נוגעת רק לכבוד המת עצמו, אלא גם לכבוד כל החיים, וכל שכן על פי דברי החתם סופר, שיש בכך פגיעה בכבוד קונו על ידי שפוגע בצלם אלוקים, ואם כך, גם לגבי ניוול המת לא תועיל כלל מחילה.

נולכאורה יש לדון במקור השוואה זו, שבעוד ודברי החתם סופר מובנים, ההשוואה שעורך מהר"ם שיק בין דין הקבורה לבין איסור ניוול המת אינה ברורה מאליה, ובפשטות איסור ניוול המת היא ענין הנוגע לכבודו של המת עצמו, ולא כמו בקבורה, שבה עיקר הדין מן התורה נועד למנוע מצב שבו המת מוטל כדומן על פני האדמה לעיני כל, ובזה אכן יש ביזיון ברור למשפחתו ולכל החיים].

עד הנה נמצינו למדים :

מצד איסור ניוול המת, יש מקום רב להקל באופן של שוק חשמלי, מאחר שאינו משנה את גוף הנפטר, וכן זהו הליך שמקובל לבצעו גם מחיים. לעומת זאת, בביצוע של ניתוח יש בעיה של ניוול המת, והדבר שנוי במחלוקת מהר"ם שיק ובנין ציון האם מועילה מחילה של הנפטר או לא.

בשבוע הבא נדון בשאלת ביטול מצות הקבורה, ושאלת ההנאה מן המת, לצד שיקולים נוספים.